

Alexander Bernát és az egyetemi vizsgálatok

Az ELTE Egyetemi Levéltár „Alexander aktái”
és védekező levelei tükrében

Kevés magyar filozófus esetében beszélhetünk levéltári hagyatékról, és még kevesebb olyan filozófushagyaték ismert, amely kellőképpen átfogó ahhoz, hogy valóban részletes betekintéssel szolgáljon az adott gondolkodó életútjának kérdéses szakaszába. A kivételek egyikének tekinthetők a korábban már bemutatott Alexander Bernát fegyelmi és nyugdíj ügyében keletkezett minisztériumi levéltári források.¹ A hajdani Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium „Alexander-dossziéi” mellett azonban több ügyirat és egy vaskos iratcsomó is létezik a tárgyban, amelyek az egykori Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékáni- és Rektori Hivatalában keletkeztek, s amelyeket jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltárában őriznek. Jelen tanulmány főként a Rektori Hivatal iratai között található 5284/1919–20. iktatószám alatt őrzött iratcsomó² felhasználásával tekint be Alexander Bernát egyetemi igazolóbizottsági és fegyelmi ügyébe. E dokumentumok közül a gondolkodó 1919-ben és 1920-ban írt leveleit teljes egészében közli.³

A filozófusról olvasók előtt a történet nem ismeretlen. Alexander Bernát a „Tanácskormány idején a helyén marad: a javarészt egykori tanítványyaiból kikerülő döntéshozók nem merik és nem akarják elmozdítani. Változatlanul akadémikus professzor marad hát, zavartalanul tartja tovább előadásait, megőrzi a filozófiai társaság elnöki pozícióját, szerkeszti a társaság folyóiratát, folytatja a kötetsorozatát. Noha nem azonosul a

A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosa. Email: peterturbucz88@gmail.com

- 1 Turbucz Péter: Források Alexander Bernát egyetemi eltávolításához. A VKM „Alexander-dossziéi”. In Kis József (szerk.): *Levéltári Évkönyv. Új folyam*, MNL BAZML, Miskolc, 2019, 73–95.
- 2 Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (ELTE EL) 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. Dr. Alexander Bernát ny. r. tanár fegyelmi ügyében Dr. Balázs Károly vizsgálóbiztos jelentése. Csatolmányként itt található meg az Egyetemi Tanács mint Fegyelmi Bíróság ítélete és a teljes vizsgálati dokumentáció is.
- 3 A levelek átírásában és átnézésében nyújtott segítségükért köszönetet mondok Balázs Nórának, Geccsóné Borbély Anikónak, Huszár Mihálynak és Megyesi Ildikónak.

kommün eszmeiségével és »nemzetietlennek« sem bélyegezhető, mindez 1919 ősze után mégis a bolsevizmussal együttműködő személyiséggé minősíti.⁴ Távollétében 1919 decemberében kizárták a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagjai közül, valamint az év őszén előbb igazolóbizottsági eljárás, majd a tél folyamán fegyelmi eljárás indult ellene munkahelyén, a budapesti tudományegyetemen. Ennek végeredménye egy évekig elhúzódó huzavona után a kényszernyugdíjazás lett.

Ahogy tudomására jutott akadémiai kizárása, igaza bizonyítására a tudós *Föllebbezés* címmel huszonkét oldalas elaborátumot készített,⁵ s arra – amint az lejjebb olvasható lesz – több levelében is utal. Ebben részletesen reflektál az ellene felhozott akadémiai vádakra, és igyekszik magát az eljárást is abszolút hiteltelenné tenni. Az írást, amelyet szeretett volna megjelentetni, végül a kevesek egyikeként Balázs Károly olvashatta, aki felhasználta a művet szerzője ellen. Az egyetemi vizsgálatok ügyiratai között e korábban már bemutatott munkán túl⁶ azonban még több tanúvallomás, jegyzőkönyv, vizsgálati jelentés, felterjesztés és levelezés található, legtöbbször a fent említett iratcsomóban. De a Haller István kultuszminiszterhez írt nyugdíjkérvényén kívül szintén ide kerültek a filozófus saját kezűleg írt „vallomásai” is, amelyeket Angyal Dávid dékánhoz, valamint Balázs Károly fegyelmi biztoshoz címzett.

Mivel Alexander Bernát 1919–1923 közötti stigmatizálásának és üldözésének története már körvonalaiban ismert, ezért a források közül kizárólag a professzornak e saját maga védelmében írt leveleinek idézésére szorítkozom. *Föllebbezéséhez* hasonlóan ezekben ugyancsak védekezését adja elő, ám amíg az elaborátum „odaszólogató hangneme” ellenére is jobbára kimért, tárgyilagos, illetve logikailag jól felépített maradt, addig e levelekben írjuk kissé csapongva, néhol önmagát ismételve, gyakran a személyeskedéstől sem mentesen beszéli el az ő és felesége, Brössler Regina (1856–1922) tragikus sorsát. Mindezt olyan megdöbbenő őszinteséggel és részletességgel teszi, ahogy korábban arról fogalmat sem alkothattunk. Mindazonáltal a professzor eme írásbeli vallomásai, az egyetemi

4 Percz László: Előszó. In *Változások pergőtüzében állva. Alexander Bernát írásai világháborúról, bolsevizmusról, hazaszeretetről és fasizmusról*. Vál. és Szerk. Turbucz Péter, Bíbor Kiadó, Miskolc 2019, 6.; Vö. Somos Róbert: *Magyar filozófusok útkeresése Trianon előtt és után*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2004, 120.

5 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. Dr. Alexander Bernát ny. r. tanár fegyelmi ügyében – 15. számú csatolmány, Dr. Alexander Bernát *Föllebbezés* című 22 oldalas elaborátuma.

6 Turbucz Péter: Egy üldöztetés margójára. Megkerült Alexander Bernát „Föllebbezés”-e akadémiai kizárása ellen. In *Szellem és élet – Emlékkötet Brandenstein Béla halálának 30. évfordulójára*. Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest, 2021, 113–126.

fegyelmi ügy eddig ismeretlen aspektusaira való rávilágításon túl, tényleges egzisztenciális kérdéssé avanszálnak egy olyan koncepció eljárását, amelyet a tanárfejedelem irigyei és ellenségei kezdetől fogva rendkívül bürokratikusán vezettek.

Nem köztudott, hogy a Horthy-korszak hajnalán Alexander Bernáté volt a legjelentősebb fegyelmi eljárás, amelyet filozófusok ellen indítottak, de levelei főként azért fontos kordokumentumok, mert rávilágítanak a vizsgálatot irányítók hatalmára és ellentmondásos működésére,⁷ azonkívül a rendszer korai értelmiség-üldözésének ideológiai és nagypolitikai érintettségére.⁸ Az eljárás eseménytörténeti rekonstruálása közben bemutatni szándékozott „védekezések” kiegészítik az ismert forrásokat, betekintést engednek írójuk gondolkodásába, érzéseibe, azonfelül kiderül belőlük, miként szemlélte ő a saját politikai szerepvállalását, illetőleg aktuális helyzetét.⁹

Az előzményekről szólva, a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának úgynevezett igazoló (ötös) bizottsága a Svájcban, felesége betegágyánál tartózkodó Alexander Bernát ellen 1919 októberében indított eljárást, a Károlyi-kormány idején 1919. február 6-án tartott utolsó kari ülésen Beke Manó matematikussal közösen tett állásfoglalása miatt.¹⁰ Arról volt szó, hogy a Bölcsészettudományi Kar milyen alapállást foglaljon el a Kunfi Zsigmond kultuszminiszter által az egyetemre önhatalmúlag kinevezett új tanárok ellen. Alexanderék álláspontja a vitában az volt, hogy más karokhoz hasonlóan ők is térjenek napirendre a kinevezés felett, ne tagadják meg a tanári eskü kivételét, de mindenképp deklarálják: az egyetemi autonómián sérelem esett.¹¹ A hónap végére – az akadémikusok

- 7 Hogy mást ne említsek, az eljárás jogi megalapozottságát nemcsak terjedelmi okokból nem tárgyalom, hanem azért sem, mert arra alig-alig történik utalás a forrásokban.
- 8 Erről bővebben ír Ormos Mária egyik tanulmányában. Ormos Mária: *Agyműtét 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején. Múltunk*, 2010:3, 46–71.
- 9 Az eddig hasonló mélységben feltárt Marczali Henrik ügye esetében – az Alexanderéhez hasonló mennyiségű levelek hiányában – ez a kérdés sokkal halványabban mutatkozik meg. Marczali B-listázásáról lásd Dénes Iván Zoltán: *Értelmiségi miniták*. Pesti Kalligram, Budapest, 2019, 122–158.
- 10 A tudományegyetem igazoló bizottságai 1918. november 1-től 1919. augusztus 5. közötti időszakra vonatkozóan vizsgálták a tanszemélyzet tevékenységét. ELTE EL 8/a. 24. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1919–20. 1919. augusztus 25. V. r.; uo. 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Dékáni Hivatal iktatott iratai 409/1919–20. Kari tagok igazolása; uo. 1182/1919–20. Egyetemi tanszemélyzet igazolása.
- 11 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. Dr. Alexander Bernát: *Föllebbezés*. id. mkiad., 10.; Turbucz Péter: Alexander Bernát és a változó politikai evidenciák. In *Változások...* i. m.id. kiad., . 78–79.

és a kislelőhelyek vizsgálatának hatására – az egyetemen újabb vádak születtek a professzor ellen, akit immár azzal is vádoltak, hogy kifejezte együttműködési szándékát a kommunista rendszerrel; annak lapjában, a március végén kommunizált *Pester Lloyd*-ban március 30-tól július 15-ig több cikket publikált. Mi több, a diktatúra idején is szerkesztette az *Athenaeumot*, a Magyar Filozófiai Társaság szakfolyóiratát, amiben leközölte egy kommunista vezér, Varjas Sándor *Marx mint filozófus* című írását.¹²

Barátai révén a gondolkodó már szeptember folyamán értesült a távollétében ellene tervezett igazolóbizottsági eljárásról,¹³ ezért elébe menve az esetleges kérdezősködéseknek, 1919. szeptember 20-án levelet írt Angyal Dávid bölcsészkar-i dékánhoz, amiben hivatalosan is néhány heti szabadságot kér, valamint röviden reagál azokra a szóbeszédre, amelyek visszajutottak hozzá. Elárulja augusztus 29-i elutasításuk okát és körülményeit. Kitér Lukács Györggyel való, régen megromlott viszonyára, akivel a kommün alatt nem is találkozott. Kifejti, miért kényszerült a *Pester Lloyd*-ban a helyén maradni és alkalomadtán publikálni. Továbbá elbeszéli azt is, hogy az egyetemi autonómia ellen nem vétett, és milyen szempontok motiválták tetteit azon a bizonyos februári kari ülésen.¹⁴

Az események ezután hamar fordulatot vettek. Levelével rövid időre ugyan lecsillapította a kedélyeket, és október 30-án a szabadságot is engedélyezték számára,¹⁵ de az eljárás lefolytatását végül így sem kerülhette el. A kari tanácsban október 22-én, a IV. rendkívüli ülés keretében bemutatták az igazolóbizottság jelentését, és átbeszélték a felmerült vádakot. A fennmaradt jegyzőkönyvből szemezve, a Tuzson János botanikus által

12 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 1919–20. 5284/1919-20. – 11. cs., Bölcskari felterjesztés, Kivonat az egyetem autonómiáján esett sérelmek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentéséből.

13 A szeptemberben keletkezett bölcsészkar-i dokumentumok között még nem találni nevé említésével, emiatt feltételezhető, hogy az Akadémia és a Kislelőhely-Társaság vizsgálatai következtében került a bizottság látókörébe. A szeptemberi igazolóbizottsági jelentéseket lásd ELTE EL 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Dékáni Hivatal iktatott iratai 45/1919–20. Autonómián esett sérelmek ügyében jelentés.

14 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (MTAKIK Kt.) Ms 807/36. Alexander Bernát 1919 szept. 20-án írt levele Angyal Dávid dékánhoz. A levél tartalmát hosszabban ismertetem legutóbbi tanulmányomban és egy korábbi írásomban is. Turbucz Péter: Alexander Bernát politikai szerepértelmezései (1919–1923). In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar-zsidó identitásmentés 2. Egyéni és kollektív önmeghatározások*. Ráció Kiadó, Budapest, 2020, 63–64. és uő: 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében. *Magyar Tudomány*, 2017 (178):12, 1606–1617.; Az autonómia kérdést Alexander említi *A magyar bolsevizmusról* című tanulmányában. Alexander: *Változások...* i. m.Id. kiad., 50.

15 ELTE EL 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Dékáni Hivatal iktatott iratai 133/1919–20. Alexander Bernát szabadság iránti kérelme.

összeállított igazolóbizottsági jelentés,¹⁶ majd a kompromittált időszak újságcikkeiből néhány kiragadott idézet (amelyek természetéről még lesz szó) felolvasása után Beöthy Zsolt azonnal védelmébe vette régi barátját.

Védőbeszédében kifejtette, az a néhány mondat egyáltalán nem igazolja kollégájuk bolsevik meggyőződését, aki „bizonyos gyengeségből belement” frazeológiájukba, de ettől még nem volt kommunista. Tanúságot tesz róla, hogy a diktatúra fennállása alatt professzortársa mindig a legelítelőbben nyilatkozott a rendszerről, és nemcsak az ő jelenlétében, hanem Fináczy Ernő és Kéky Lajos előtt is. E mellett a lakásán Alexander több tanítványa is spontán megjelent, akik elmondták, hogy tanáruktól egyetlen, a proletárdiktatúrára kedvező szót sem hallottak, épp ellenkezőleg. Filozófiáján is az *intuício* mellett a *filozófia fejlődésének nemzeti tényezőinek* kimutatása húzódik végig, mint vezető gondolat.¹⁷ A hazai filozófiai irodalomban értelemszerűen voltak elődei, ám senki nem akadt ezek között, aki a filozófiai tanulmányok terjesztése érdekében többet tett, vagy eredményesebben dolgozott volna nála.¹⁸ Tanári működésével és irodalmi munkásságával szintén örök emlékü érdemeket szerzett.

Az elhangzottakból komoly vita kerekedett. Áldásy Antal nem értett egyet Beöthyvel. Nem létezhetett oly kényszer – állította –, ami indokoltta tette volna a kommunizált *Lloyd*-ban történő cikkezést. Véleményéhez azonnal csatlakozott Tuzson János is. Velük ellentétben Winkler Lajos értetlenségének adott kifejezést, ugyanis Alexandertől ő egyaránt csak a bolsevizmus összeomlásáról hallott. Ekkor a filozófus pártján állók közül Fináczy Ernő vetette fel, hogy a felmerült vádakról a határozathozatal előtt magát az érintettet is ki kellene kérdezni. Szegedy Rezső azonban más nézetet osztott. Szerinte az utolsó kari ülésen tanártársuk Kunfiról a legnagyobb elismeréssel szólt, amivel nyilván arra célzott, hogy bármiféle

- 16 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. – 11. cs., Bölcskari felterjesztés, Kivonat az egyetem autonómiáján esett sérelmek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentéséből.
- 17 *A filozófia és nemzeti kultúra* filozófiatörténeti viszonyának alexanderei felfogását a 19. századi *nemzeti narratívum* filozófiatörténeti megjelenésén belül lásd Mester Béla: A „nemzeti filozófia” virágkora és bukása a 19. századi magyar kultúrában. In Neumer Katalin (szerk.): *Identitások és váltások*. MTA Bölcsészettudomány Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2015, 95–100.; Percz László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008, 147–164.
- 18 Ugyan nyilvánvalóan elfogult, de megfelelő távolságtartással Beöthy állításai bekapcsolhatók abba a magyar filozófiatörténeti diskurzusba, amely a *nemzeti filozófiatörténet-írás lehetősége, az egyetemes vonatkoztatási keret, a recepciótörténet* és a „*Ki a nagy filozófus?*” kérdése körül bontakozott ki az elmúlt években. A témához lásd Mester Béla: A magyar filozófiatörténet-írás múltja és jövője. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2019 (63):1, 11–22.

meghallgatás fölösleges az ügyben. Ekkor Siegescu József szintén aláhúzta: Alexander „erélyesen támadta a proletárdiktatúrát”, amiről személyesen is megbizonyosodott. Angyal Dávid üléseelnök ezután ismertette Alexandernek a szeptember 20-án hozzá intézett levelében elmondottakat, amivel látszólag fordult a kocka.

A következő történt: Négyesi László elmondása szerint azon a bizonyos ülésen őt is megdöbbsentették a professzor szavai, ugyanakkor „talán magyarázza nyilatkozatait és állásfoglalását, hogy félt a rosszabbtól, a kommunizmustól”. Későbbi nyilatkozatai bizonyítják, hogy nem bocsátotta magát a bolsevizmus rendelkezésére. Fontos volna viselkedését illetőleg, valamint cikkeire vonatkozólag őt magát is személyesen meghallgatni, ezért halasztást indítványozott. Szerette volna, ha nem hoznak kari határozatot az ügyben mindaddig, amíg Alexander az ellene felhozott vádakra írásban nem nyilatkozott. Ekkor Tuzson János közbevágta, hogy tanártársuk egyetemi autonómia elleni vétsége kétségtelen, majd hozzátette, szeretné tudni, vajon vejáról, Révész Gézaról, aki aktív részese volt „az egyetem felfogatásának”, tett-e elítélő nyilatkozatot Alexander?

A kijelentésnek komoly hatása volt a halasztási indítványra, amelyről közvetlenül ezután szavaztak. Az eredmény: a jelenlévő 31 kolléga közül 12 igennel, 19 nemmel voksolt, azaz az indítvány elvetésre került. A továbbiakban így viszont az Alexander Bernát elleni fegyelmi vizsgálatot indítványozó igazolóbizottsági jelentés elfogadásáról kellett szavazni. A szavazás 20 igen, 8 nem és 2 üres szavazólapot eredményezett, vagyis a Kar hozzájárult a fegyelmi eljárás megindításához.¹⁹

A jelentést és a kari jegyzőkönyvet Angyal Dávid dékán november 26-án felterjesztette a kultuszminiszternek.²⁰ Eközben 1919. november 29-én Ballagi rektor – a filozófus régi ellensége – is kérvényezte Dr. Krompecher Ödön orvostudomány kari prodékánál, hogy a határozatot majd terjessze elő az Egyetemi Tanács III. rendes ülésén.²¹

Tehát hasonlóan az akadémia és a kisleludysták eljárásaihoz, az egyetemi igazolóbizottsági vizsgálat is úgy folyt le Alexander ellen, hogy arról még csak nem is értesítették. Az igazolóbizottság az ügyben kizárólag az Angyalhoz írt Alexander-levélre, míg a kari tanács tagjai egyedül Beöthy védőbeszédére hagyatkoztak. Védelmeszői és támadói közül egyaránt senkitől nem vettek fel hivatalos jegyzőkönyvet, miként az ügyben más érintetteket (például esztétikai témájú cikkei apópóján az esztéta Beöthyt vagy még inkább a *Lloyd szerkesztőit*, illetőleg a *Marx-cikk* kapcsán annak szerzőjét).

19 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. – 16. cs., Bölcskari jegyzőkönyvi kivonat /1919. 10. 22./

20 Uo. 13. cs., Bölcsészkarri felterjesztés.

21 Uo. 14. cs., Rektori leirat.

A történet további pikantériája, hogy a fegyelmi eljárás megindításáról szóló értesítéssel küldték ki számára azt az október 22-én véglegesített kérdőívet is, amin a még nem igazolt tanároknak nyilatkozniuk kellett a „kommün alatti tevékenységük”-ről.²² A professzor, miután értesült az imént részletezett történetéről, 1919. november 16-án a következő sorokat intézte Angyal Dávidhoz a genfi Regina Panzióból:

Méltóságos Dékán Úr!

Arról értesülök, hogy a Kar fegyelmi eljárás megindítását határozta el ellenem. Tehát vádoltak, nem hallgattak ki engem és határoztak. Lehetséges-e az ilyen? Nem vagyok ugyan Budapesten, de aug. 29-ig ott voltam, részt vettem egy kari ülésen (tán 27.), hallottam, hogy kik ellen van vád, én ezek közt nem voltam.²³ Nem szöktem meg, mint Budapesten híresztelték, ezt jól tudta a Kar. Méltóságodnak meg is írtam,²⁴ hogy mihelyt lehet, haza megyek és kértem szabadságot. Lehet-e így távollétemben engem vádolni és elítélni? Nem ismerem annyira a szabályokat, de leheték-e szabály, mely ilyen megenged? Nem tudom, milyen ez a fegyelmi tanács, mely a fegyelmi vizsgálatot folytatja ellenem, az is így fog eljárni? Tiltakozásomat jelentem be a Kar határozata ellen, hacsak nincsen szabályzat, mely ezt az ellenem folytatott eljárást megengedi. De ezt lehetetlennek gondolom. Ebben az esetben kérem Méltóságodat, kegyeskedjék tudomására hozni a fegyelmi tanácsnak, hogy engem ki nem hallgattak és hogy én ez ellen tiltakoztam. Vádlóim legyenek némi türelemmel; hiszem, hogy ki fogom mutathatni, mily alaptalanul vádoltak.

Vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája
*Dr. Alexander Bernát*²⁵

A levél utolsó mondata az igazolóbizottság hozzá intézett kérdőívére vonatkozott. Az Alexander részére megküldött formanyomtatvány sajnos nem maradt fenn, de a kisebb módosításokon átesett másodpéldányok a Rektori Hivatal ügyiratai között megtalálhatók. Hozzávetőleg a következő kérdéseket intézték a Bölcsészettudományi Kar tanáraihoz:

- 22 ELTE EL 8/a. 24. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1919-20. 1919. okt. 22. IV. rk.; továbbá ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 1919-20. 5284/1919-20. – 13. cs., Bölcsészkarai felterjesztés.
- 23 E dátumokkal igazolt kijelentések teljesen megfelelnek a valóságnak.
- 24 Utalás a fönt bemutatott, 1919. szeptember 20-i levélre.
- 25 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. – 8. cs., Dr. Alexander B. levele a Dékánhoz /1919. nov. 16. Genf/.

- (1) Tagja volt-e valamely forradalmi szervezkedésnek? Például a radikális, szociáldemokrata, kommunista pártnak avagy a Galilei Körnek, a Nemzeti Tanácsnak, vagy hasonló jellegű valamely szabadkőműves egyesülésnek, mikor lépett be abba és meddig maradt benne?
- (2) Részt vett-e valamely forradalmat előkészítő és támogató tanácskozásban, cselekvésben vagy mozgalomban?
- (3) Mily tevékenységet fejtett ki ott s vállalt-e valamely megbízatást?
- (4) Vállalt-e 1918. október 31. óta valamely köz- vagy magánmegbízatást, és ha igen melyet? Kirendelés, meghívás folytán vagy önkéntes jelentkezés alapján vállalta-e a megbízatást?
- (5) Részesült-e mindezek alapján anyagi vagy egyéb előnyben?
- (6) Nem ajánlkozott-e fel bármily irányú és tárgyú szolgálattételre; kért- vagy kapott-e valamely kinevezést vagy megbízatást?
- (7) 1918. október 31. óta miféle hivatalos vagy hivatalos kezdeményezésű értekezleten vett részt?
- (8) Szóval, tettel, vagy bárminemű magatartással elősegítette-e a nemzetellenes és keresztényellenes áramlatok, különösen a bolsevizmus terjedését vagy helyeselte-e azokat kijelentéseiben?
- (9) Tartott-e előadást az ún. Marx-Engels „egyetem”-en, forradalmi, szocialista iskolákban, kurzusukon, propaganda- vagy vitaüléseken vagy közreműködött-e valamiképp azokon?
- (10) Nem használta-e fel egyetemi vagy másnemű előadásait kommunista propaganda céljaira?
- (11) Kartársai vagy az egyetem tanító személyzete, elöljárósága ellen tett-e valamely följelentést vagy oly nyilatkozatot, mely őket veszedelembe sodorhatta vagy ellenük való följelentésnek alapjául szolgálhatott volna.
- (12) Vétett-e az egyetemi autonómia ellen?

A neki küldött kérdésekre Alexander november 27-én Genfből az alábbi feleleteket adva válaszolt:

Méltóságos Dékán Úr!

A ma kezemhez jutott általános kérdésekre tisztelettel a következőket válaszolom:

Ad 1. Semmiféle szervezkedésnek, politikai pártnak, szabadkőműves testületnek, Galilei Körnek, Nemzeti Tanácsnak, sat. sat. soha tagja nem voltam.

Ad 2–3. semmiféle forradalmat előkészítő tanácskozásban, cselekvésben, mozgalomban semmi módon vagy formában részt nem vettem. Tehát nem fejthettem ki tevékenységet és nem vállalhattam megbízatást benne.

Ad 4. Nem vállaltam okt. 31 óta semmiféle hiv- vagy magán megbízatást, se kirendelést, meghívást, nem jelentkeztem semmi ilyenre.

Ad 5. Nem részesültem ezek alapján semmiféle anyagi vagy egyéb előnyben.

Ad 6. Nem ajánlkoztam fel semmi szolgáltatásra, nem írtam semmiféle kinevezést vagy megbízást.

Ad 7. Nem vettem részt semmiféle hivatalos értekezleten; egyszer vagy kétszer meghívtak, hogy a tanárvizsgálati szabályzatra vonatkozólag fejtsem ki, mit követeljenek filozófiából. Megjelentem és röviden kifejttem, hogy az elem terjesztett (ill. csak szóbelileg kifejtett) tervezet elhibázottnak tartom.

Ad 8. Nem segítettem elő nemzetellenes vagy keresztényellenes áramlatot. Tudott oka, hogy nemzeti irányomért sokféle támadásban volt részem évek óta. 25 évig munkatársa voltam a *Budapesti Hírlapnak*.²⁶ Zsidó voltam és vagyok. De senki keresztényellenességgel soha sem vádolt; a szerzetes rendek előszeretettel küldték hozzám tagjaikat.

Ad 9. Nem tartottam előadásokat a Marx-Engels egyetemen és a többi e ponthoz felsorolt helyeken és semmikép sem működtem azokon közre.

Ad 10. Nem! Mindig sok száz hallgatóm volt, ilyesmi hamar kitudódott volna. Ellenkezőleg, néha bizony kiszaladt a számon, amit a bolsevikok rossz néven vehettek volna, de szerencsére nem akadt hallgatóim közt áruló.

Ad. 11. Soha!

Ad. 12. Nem.

Igaz tisztelettel
*Alexander Bernát*²⁷

Eközben Budapesten november 28-án a bölcsészkar ülésén Tuzson János még azon zúgolódott, hogy Beöthy Zsolt, valamint a külföldön tartózkodó Révész Géza és Alexander Bernát még nem küldték vissza a kérdőpontokra adott válaszaikat.²⁸ Egyetemi pozíciójához méltatlan viselkedése (például a munkatársait egymásra terhelő információk szolgáltatására kérte) azokban a hetekben többeket annyira felháborított, hogy számos bejelentéssel éltek ellene.²⁹ Az egyik, október 12-ről származó panaszból, amit Asbóth Oszkár, Schmidt József, továbbá a saját és Révész Géza képviselőjében, Kövesligethy Radó jegyzett, több

26 1892-ben lett a hírlap munkatársa, amelynek szerkesztőségébe jelen ismeretek szerint 1916 novemberében adta le utolsó cikkét.

27 Uo. 9. cs., Dr. Alexander B. levele a Dékánhoz /1919. nov. 27. Genf/.

28 ELTE EL 8/a. 24. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1919–20. 1919. november 28. VIII. rk.

29 ELTE EL 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Dékáni Hivatal iktatott iratai 352/1919–20.

érdekesség kiderült az igazolóbizottsági előadóról. Hogy mást ne említsek, miközben Tuzson szocialista eszmékkel és kommunista szimpátiával vádolta kollégáit, addig a bölcsészkar oktatói közül korábban egyedül ő vallotta magát „régí szocialistának”, és hamarabb volt szakszervezeti tag bármelyik tanárnál.

Angyal Dávid dékán néhány héttel az Alexandertől kapott levelek kézhez vétele után a bölcsészkar 1919. december 19-i II. rendes ülésén bemutatta azokat. Csakhogy elszámította magát, mert a jelenlévők válasza sem méltatták szabadságon lévő tanártársuk tiltakozását és írásbeli védekezését, hanem egy újabb határozattal egyszerűen áttették az ügyet az Egyetemi Tanácshoz mint Fegyelmi Bírósághoz. Ezt követően nem tehetett mást, mint 1920. január 7-én egy átirattal kísérve továbbította a leveleket Ballagi Aladár rektornak.³⁰

Ezalatt a filozófus felismerte az ellene folyó hadjárat valós céljait. Mialatt ő Svájcban tartózkodik, addig a magyar fővárosban a munkatársai tönkre akarják tenni ő és családja jóhírét, el akarják távolítani egyetemi állásából, hovatovább le kívánják járatni ország-világ előtt. Ezért elébe menve a további megaláztatásoknak, 1920. február 26-án újra íróasztalhoz ült és megkeresést intézett Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amiben – a hatályos 1912. évi LXV. törvénycikknek megfelelően³¹ – korára való tekintettel a nyugdíjazását kérte. Így ír:

Kegyelmes Uram!

Hetvenedik életévem néhány hét múlva befejeződvén (ápr 13.), tisztelettel kérem, méltóztassék nyugdíjazásomat elrendelni.

Szolgálati éveim száma 44.

Állami szolgálatba 1876-ban léptem, mint az V. (akkor VI.) főreáliskola helyettes tanára.

1877-ben neveztek ki ugyanehhez az iskolához rendes tanárnak.

1892-ben rendelték ki ugyanebben a minőségben a műegyetemhez.

1895-ben lettem egyetemi r. k. tanár Budapesten.

1904-ben rendes tanár ugyanott.³²

Minden megszakítás nélkül végeztem szolgálatomat.

Egyszer vettem ki néhány hétre szabadságot. Most szabadságon vagyok.

Soha semmi sem volt ellenem.

30 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. – 6. cs., Bölcskari jkvi kivonat; továbbá 7. cs., Bölcskari átirat; Lásd még ELTE EL 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Dékáni Hivatal iktatott iratai 418/1919–20. Alexander Bernát.

31 A törvényről lásd Kozári Monika: *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 127–149.

32 Az egyetem nevét Alexander ekkoriban elvből nem volt hajlandó leírni.

1914/15. dékánja és 1915/16. prodékánja voltam a bölcsészeti karnak.

Most egyetemi vizsgálat folyik ellenem. Kegyeskednék *Föllebbezés* című iratotam védekezésemnek tekinteni. Minthogy azonban nem hiszem, hogy a magyar állam 44 évi szolgálat után meg akarná vonni tőlem a nyugdíjat és engem családommal együtt koldusbotra ítélni, tisztelettel kérem, kegyeskedjék ettől függetlenül nyugdíjazásomat elrendelni.

Vagyok Nagyméltóságodnak, Kegyelmes Uramnak
alázatos szolgája
Dr. Alexander Bernát³³

Időközben a filozófussal szemben megindult a fegyelmi eljárás, az alábbi ügyrend alapján: az Egyetemi Tanács 1920. február 26-i IV. rendes ülésén áttekintették a bölcsészkar Alexander ellen hozott határozatát, utána meghallgatták Krompecher Ödönnek az ügyben tett jelentését. A prodékán számára, mint láttuk, maga Ballagi bocsátotta az igazolóbizottsági iratokat rendelkezésére, amelyből az előadó Krompecher sommás, lényegre törő előterjesztést készített a tanulmány elején megismert vádpontok felsorolásával.³⁴ De a jelentés bemutatásával még nem kezdődhetett meg a szavazás, ugyanis annak további nyomatékot adva, előbb felolvasta a *Pester Lloyd*-ban közzétett cikkek terhelő részleteit. Pontosabban ez a következőt jelenti: Nem a nála lévő újságcikkekből olvasott föl egy-egy részletet, hanem egy *Alexander Bernát* cikkei a *Pester Lloyd*-ban című egyoldalas (!) jegyzékből,³⁵ amit az igazolóbizottság még az október 22-i ülésre állított össze. Csak ezt követően terjesztette be az igazolóbizottság és a bölcsészkar indítványának elfogadását és a maga december 3-i előadványát a fegyelmi vizsgálat elindításáról.³⁶ Az egyetemi tanács tíz tagja³⁷ a jelentést és az előadványt meghallgatva azután egyhangúlag

- 33 ELTE EL 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Dékáni Hivatal iktatott iratai 673/1919–20. Dr. Alexander Bernát budapesti ny. r. egyetemi tanár kérvénye nyugdíjazása ügyében.
- 34 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 1071/1919–20. Alexander Bernát dr. ny. r. tanár igazolása stb. felterj.
- 35 Uo. 5284/1919–20. – 4. cs., Melléklet Dr. Alexander cikkeiről.
- 36 Uo. 1071/1919–20. Alexander Bernát dr. ny. r. tanár igazolása stb. felterj.
- 37 Név szerint: Ballagi Aladár rektor, Moravcsik Ernő Emil prorektor, Wolkenberg Alajos hittudományi kari-, Doleschall Alfréd jog- és államtudományikari-, Kenyeres Balázs orvostudományikari, Angyal Dávid bölcsészettudományikari dékánok, Lukasics József hittudományikari, Király János jog- és államtudományikari-, Krompecher Ödön orvostudományi-, Mágócsy-Dietz Sándor bölcsészettudományikari prodékánok, továbbá Margitai Antal egyetemi tanácsjegyző.

fogadták el a fegyelmi vizsgálat megindítását.³⁸ Az erről készült határozatot (amibe beépítették az előterjesztés szövegét is) végül március 23-án átíratilag megküldték Balázs Károly kijelölt vizsgálóbiztosnak és határozatilag az érintetteknek.

A kollégák és barátok ezúttal is gyorsabbak voltak a hivatalos értesítésnél, így a professzor Budapesten tartózkodó Borka lányán keresztül március 11-én üzent Ballaginak, hogy idejében közöljék vele a fegyelmi vizsgálat ideőpontját, mert a hazautazáshoz szükséges engedélyek megszerzése hetekbe telhet, noha ő védelmét itthon, személyesen szeretné előterjeszteni. Hazautazásáig kérte továbbá Beöthy Zsolt mint erkölcsi tanú kihallgatását.³⁹

A soron következő, az ebenhauseni szanatóriumból 1920. április 5-én immár Balázs Károlyhoz címzett 10 oldalas védekezése elején Alexander az egyetemi tanács fönt megismert határozatára reflektál. Ebből kiderül, hogy az igazolóbizottsági jelentés és a cikkeiről készült kivonat, ha eladdig esetleg nem is került a birtokába, ellenben tartalmukat már biztosan ismerte. Amint soraiból megtudható, ekkorra megváltoztatta hazautazással kapcsolatos szándékát, és inkább írásban kívánt védekezni. Egyébiránt leghosszabb levelének célja Balázs meggyőzése volt ártatlanságáról, amihez ügyvédje, Balassa József útján mellékelte felesége friss orvosi igazolásait is.⁴⁰ A tisztaságában és ártatlanságában egyaránt megkérdőjelezhető eljárás ellen pedig hosszan tiltakozik. Alábbi védekezését olyan felhevült idegállapotban fogalmazhatta, hogy annak szavai néhol csak kikövetkeztethetők voltak, mint kiolvashatók.

Méltóságos Uram!

Megkaptam az Egyetemi Tanács f. é. febr. 26. ülésének igazolási ügyemre vonatkozó jegyzőkönyvi kivonatát márc. 26. kelttel.⁴¹ Meghívót kihallgatásra nem kaptam. Azonban kijelenthetem, hogy közeli időben nem jelenhetek meg Budapesten. Feleségem betegsége volt fő oka annak, hogy Budapestet elhagytam. Egy ideig Svájcban tartózkodtunk ott lakó leányomnál.⁴² Azután

38 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 1071/1919–20. Alexander Bernát dr. ny. r. tanár igazolása stb. felterj.

39 Uo. 2838/1919–20. Alexander Borka levele a R[ector] M[agnificus]-hoz (gépírásos másolat); Az eredetit lásd uo. 5284/1919–20. – 3. cs.

40 Uo. 5284/1919–20. – 18. cs., Ajánlott levél Dr. Balassa József ügyvédtől Dr. Balázs Károly vbiztoshoz 3 drb. müncheni orvosi bizonyítvánnyal, mely Alexander feleségére vonatkozik.

41 Uo. 2. cs., Tanácsi végzés; továbbá uo. 5. cs., Bölcskari jkvi kivonat.

42 Feltehetően Alexander Erzsébet.

Münchenbe mentünk, ahol Romberg,⁴³ a nagyírú egyetemi tanár kezelte feleségemet. Mellékelem ezt a bizonyítványt, melyet Romberg az itt tartózkodási engedély megszerzésére adott. (Minthogy a bizonyítványt feleségem is látta, Romberg Ohnmachtsanfallról⁴⁴ ír, holott, fájdalom, szélütés volt.) Állapota nagyon javult Münchenben, de öt hét előtt feleségem influenzát kapott (én is, de az enyém könnyű eset volt), abból bronchitis⁴⁵ és tüdőgyulladás származott, ami nagyon legyöngítette ugyan, de ő mégis kibírta. Mihelyt lehetett, ide hoztam ebbe a München melletti szanatóriumba, ahol remélhetőleg össze fogja szedni magát. De tekintve igen labilis egészségét, főleg idegrendszerének nagyfokú gyöngeségét, egy napra se hagyhatom magára. Ezért bátorkodom Méltóságodhoz írásban fordulni, méltóztassék írásbeli védekezésemet meghallgatni. Ha valami kérdeznivalója maradna, kegyeskedjék írni nekem, a postai kihallgatás most mégis jobb és öt nap alatt kb. a levelek ide érnek. Meg vagyok győződve róla, hogy feleségemnek halála volna, ha elhagynám, ezért vagyok kénytelen írásban fordulni Méltóságodhoz.

Rajta leszek, hogy objektív módon, minden erős kifejezéstől tartózkodva adjam elő védelmemet, noha ez azok után, miket tapasztaltam, nehezemre esik. Az Akadémia kizárt, anélkül, hogy meghallgatott, hogy csak a vádat is közölte volna velem! Egyáltalán, ebből a jegyzőkönyvi kivonatból tudtam meg először, hét hónap után, mi van ellenem. De a jegyzőkönyvi kivonatot olvasva nagyon megértettem, hogy nem siettek velem közölni a vádatokat!

Ami az első pontot⁴⁶ illeti, nem egész úgy áll a dolog, mint írva van. Nemcsak Dr. Beke Manó, hanem vagy tízen voltunk egy nézetben. A jogi kartól is néhányan ugyanazon a nézetben voltak. Az orvosi kar pedig úgy tudom egyhangúlag tovább ment, mint mi. De még a jogi kar is csak az eskükivételét tagadta meg, egyébként elismerte a kinevezéseket. Csak fel is hozni ilyesmit ellenem, érthetetlen előttem. Felszólalásomban és magamtartásában a Karban az vezetett, hogy már heteken át rémülten láttam, hogy a helyzet mindinkább balra fordul, és hogy tiszta szociálista kormányt kapunk; a bolsevizmusra nem is gondolhattunk, a tiszta szociálista kormányt elég nagy lumpnak tartottam, főleg minthogy nem arra való emberek vezették. Ki is fejtettem, hogy ha állásfoglalásunkkal pl. meg tudnánk buktatni a kormányt, ennek csak az volna az eredménye, hogy még szélsőbb kormányt kapnánk, amely sokkal rosszabbul bánnék az egyetemmel. A vita hevében ki is mondtam, hogy fontoljuk meg tervezetünket, mert nagy bajok jöhetnek mindannyiunkra. Egyébként én voltam az, ki indítványozta, hogy tiltakozásunkat tartsuk fenn,

43 Ernst von Romberg (1865–1933) német belgyógyász, orvosi tanácsos. 1912-től a Münchener Egyetem professzora.

44 Ájulás – ném.

45 Más néven hörögőhurut.

46 Aláhúzások az eredetiben.

mert „autonómia nélkül nem egyetem az egyetem” (az én szavaim) míg az orvosi kar a tiltakozást is feleslegesnek tartotta. Egy iratomban, melyet *Föllebbezés* címen, kinyomatás végett, Budapestre küldöttem és melyet úgy látszik a cenzúra még nem engedélyezett, kifejtettem, hogy akkor csak tiszta indokkal szent meggyőződésnek adtam kifejezést, nem a Károlyi-rezsimnek akartam kedvezni, mellyel semmi, se személyes, se dologi kapcsolatam nem volt, melynek semmi dolgában részt nem vettem, semmiféle tanácskozásán, oktatási ügyben (egyebekben még kevésbé), jelen nem voltam, melytől semmiféle megbízásban, jutalomban, támogatásban nem részesültem, ilyet soha nem is kérve. A vád úgy van fogalmazva, mintha csak én és Beke foglaltam volna el ezt az álláspontot a Karban, és hogy a „legkifejezettebben foglaltam állást amellest, hogy az autonómia felfüggesztése felett térjen a Kar napirendre”. Erről nem is volt szó! Csak azt indítványozták többen, hogy tiltakozzunk az autonómia megsértése ellen és egyezzünk bele abba, hogy a tanács eskesse meg a kinevezett tanárokat, minthogy ezzel nem akadályozhattuk meg a kinevezett tanárok működését. Ami a konzekvenciákat illeti, nekem lett fájdalom igazam, mert ennek következtében függesztette fel a kormány a Kar autonómiáját! A vád mégis azt mondja, hogy én foglaltam állást amellest, még pedig a leghatározottabban, hogy sat. Így vádol a Kar és a tanács! Az igazsággal homlokegyenest ellenkező módon! A leggonoszabb célzattal! Ugyanez történt az Akadémiában! Kitől kérjek igazságot?

A második pont a *Lloyd*-beli cikkeimről szól általánosságban, meg nem jelölve a kifogásolt pontokat. Megjegyzem általánosságban, hogy ötvenéves írói múltra tekintek vissza,⁴⁷ melyet nem lehet egyes kiszakított mondatokból megítélni. Mindig a nemzeti irány képviselője voltam az irodalomban. Se szabadkőműves, se radikális, se szociálista nem voltam. Ily irányú szellemben nem írtam soha. Ellenkezőleg, a *Nyugat* és más ily lapok és folyóiratok sokszor megtámadtak. Kell-e egyebet mondanom, mint hogy huszonöt évig munkatársa voltam a *Budapesti Hirlapnak*? 42 évig tanítottam az egyetemen.⁴⁸ Volt-e valaha ily fajta panasz ellenem?

Ez a vád is ravaszul úgy van beállítva, mintha én a proletárdiktatúra kedvéért szegődtem volna a *Lloyd*hoz. Elhallgatja, hogy évek óta dolgozó társa voltam a *Lloyd*nak⁴⁹ és csak megmaradtam ott a helyemen, mint mindenki megmaradt a helyén, akit hagytak, az egyetemen, a minisztériumokban sat. Annál inkább

47 A filozófus első magyar nyelvű írásait a *Reform* napilapban publikálta 1870-ben. Gábor Éva: *Alexander Bernát*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 218.; Első német nyelvű írásaihoz, valamint bécsi tanulóéveihez lásd Péter András Varga: *A Snapshot of Austrian Philosophy on the Eve of Franz Brentano's Arrival: The Young Bernhard Alexander in Vienna in 1868–1871*. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2018 (62):4, 182–207.

48 1878-tól tanított az egyetemen. Gábor: i. m., 30.

49 Eddigi ismereteink szerint 1914-ben lett a lap állandó munkatársa.

maradhattam meg, mert nem hihettem, hogy esztétikai és filozófiai cikkeim összeütkezésekre hozhatnak, míg egyéb helyeken a megmaradás bizony súlyos áldozatokat követelt az illetőktől. Ha nem maradtam volna meg, ezt az akkori kormány ellenforradalmi cselekedetnek minősítette volna. A közoktatásügy egyik népbiztosa különben is ellenségem volt, megtámadott volt a *Nyugat*ban is később, s nem engedte, hogy útlevelet kapjak.⁵⁰ A bolsevizmus alatt bolsevista lapokban több cikkben megtámadtak. Nekem nagyon kellett vigyázni magamra. Elég kedvelt tanára voltam az egyetemnek, ennek köszönöm, hogy nem bántottak, se nem zaklattak. Tehát ott kellett maradnom a *Lloyd*nál, de nem mint politikai cikkíró, úgy mint Takács Zoltán⁵¹ (szépművészetek) és a zenekritikus.⁵² Hogy nem írhattam meg nyíltan gondolataimat, magától értődik, nagyon kellett vigyázni minden szavamra és a terminológiában, hogy úgy mondjam, alkalmazkodnom kellett a körülményekhez, úgy mint Falk Miksa annak idején az abszolutizmus rendszere alatt burkoltan izgatott ellene. Az újságírók különben megmaradtak a helyükön és a bolsevisták szája íze szerint írtak, de én nem. Soha nem respektáltam a bolsevizmust, ez a szó nem hagyta el a tollamat, úgy undorodtam tőle. Nem is tudtam, miket kifogásoltak azokban a cikkekben, mert ezt nem mondták. Írtam egy cikksorozatot a művészetről, azt hittem, ebben találtak valamit, ez ellen védekeztem a *Föllebbezés*emben,⁵³ most azt írják nekem, hogy ebben nem találtak semmit. Egy barátom három mondatot írt meg, mely bűnösségemet bizonyítja. A szégyen pírja égeti arcomat, hogy ilyenek ellen kell védekeznem. Az egyik szól a szellemi munkáról.⁵⁴ Ebben az van, írja barátom: In der neuen Welt, die wir, jetzt miterleben und aubauen helfen wollen, erhält, der Wort Arbeit einen neuen, hellen, wohlklingenden Ton.⁵⁵ De tudni kell, hogy akkor ezt az örült mondatot hirdették [a] bolsevisták, hogy a testi munka előbbre való a szelleminél. Ez ellen írtam azt a cikket.

- 50 Az utalás Lukács Györgyre vonatkozik. Ami a *Nyugat* támadását illeti, az nem Lukácshoz, hanem Fenyő Miksához köthető, aki a lap 1918. novemberi számában erős kritikát írt Alexandernek az *Ungarn* című kötetben szereplő egyik tanulmányának a magyar irodalmat tárgyaló részéről. Fenyő Miksa: Wissenschaftliches leben, Literatur, bildene Künste. *Nyugat*, 1918 (11):10, 890–893.
- 51 Felvinczi Takács Zoltán (1880–1964) muzeológus, egyetemi tanár, kritikus. 1919-ben ő alapítja meg Hopp Ferenc gyűjteményéből a Keletázsiai Művészeti Múzeumot. Hosszú időn keresztül a *Pester Lloyd* és a *Der Cicerone* művészeti kritikusa. 1925-től a pécsi egyetem magántanára, 1939-től a szegedi, majd a kolozsvári egyetemek ny. r. tanára. A II. világháború után rövid ideig még Szegeden tanít.
- 52 Utalás Hammerschlag János (1885–1954) orgona- és csembalóművészre, aki 1912-től volt a lap zenekritikusa. Ezt követően a Nemzeti Zenede tanára, később igazgatója.
- 53 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. Dr. Alexander Bernát: *Föllebbezés*. i. m., Id. kiad. 16–20.
- 54 Bernhard Alexander: *Geistige Arbeit*. *Pester Lloyd*, 1919. márc. 30., 10.
- 55 Szabadfordításban: Az új világban, amit most meg akarunk tapasztalni és segíteni akarunk felépíteni, a munka szó új, fényes, dallamos hangot kap. – ném.

Meg voltam és meg vagyok győződve ma is, hogy a munka a jövő felépítésének jelszava, hogy új világ jó, mely el fogja söpörni a bolsevizmust és észszerűbb vágányra tereli a fejlődést. Ezt különben márc. 30. írtam, mikor még semmit se tudtunk, hogy mi lesz, mint lesz.⁵⁶ Erre a mondatra vonatkozhatik a vád 2. pontja, hogy én az új rendszer kiépítésében való részvételi készségemet fejeztem ki. De kérdem: Vettem-e részt valamiben? Bármiféle bolsevista dologban? Fogadtam el megbízást, tartottam-e előadásokat, részt vettem-e tanácskozásokban, kaptam-e jutalmakat, szóval volt-e bárminő közöm az egyetemen vagy az egyetemen kívül a bolsevizmushoz? Mégis azt mondja a vád, hogy részvételi készségemet fejeztem ki! Mért nem fogadták hát el? Hiszen nem voltak válogatások! Mert soha senki bolsevistának, vagy bolsevista érzésűnek nem tekintett. Számtalan emberrel beszéltem, soha senki nem kételkedett gondolkodásomban és érzéseimben. Egyáltalán nem különös vád az, mely semmiféle cselekvésre nem mutathat rá? Holott Budapesten százan meg ezren vannak, kik a bolsevizmust szolgálták, és kiknek hajuk szála sem görbült. Sőt!...

Egy második mondat az, hogy Pogány Józsefről, drámája előadásának alkalmából azt írtam,⁵⁷ hogy darabja színházi szenzáció, mert hiszen nagy organizatorikus és politikai tevékenységet fejtett ki (eme 10 bedentene organisatorische is pol. Tätigkeiten).⁵⁸ Ez nem dicséret, hanem tény konstatació.⁵⁹ Különben Pogányt nem ismertem, soha nem is láttam, darabját megkritizáltam, de a kritikai megjegyzések nem jelentek meg.

A harmadik mondat is egy kritikából van véve.⁶⁰ Ott azt mondtam a darabról, hogy az a korszak, melyben játszik, a semmibe süllyedt sat. és beszélek a kor „Modergeruch”-járól.⁶¹ Nem ez egyszer írtam a kor „erkölcstelensége” ellen, a háború előtti és alatti kort értvén rajta. Nem voltunk-e mind kétségbe esve, látva az emberek hitványságát, mértéktelen önzését, minden téren való romlottságát, a gazdagok züllését, a közérdektől való irtózását, a szörnyűséges

56 A cikkről bővebben lásd ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. Dr. Alexander Bernát: *Föllebbezés*..... i. m.Id. kiad., 20.

57 Bernhard Alexander: Napoleon. *Pester Lloyd*, 1919. máj. 17., 2-3.

58 Annak idején pontosan nem tudták, mire gondol a tudós, így ezt a néhány német-magyar szót, amivel magyarázni szeretné előző mondatát, a fegyelmi jelentés nem vette figyelembe. A zárójelben lévő rész magyarul szó szerint így szól: *Eme 10 érintett szervezeti is politikai tevékenység*. Valójában Alexander ezzel a csapnivaló megfogalmazású megjegyzéssel a kommün alatt írt összesen 10 db Lloyd-cikkére utal. Nem hitte, hogy a publicisztika is politikai tevékenységnek számít majd.

59 A cikkről bővebben lásd ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. Dr. Alexander Bernát: *Föllebbezés*. i. m., Id. kiad. 20.

60 Bernhard Alexander: Nationaltheater. Nem lesz bankett. *Pester Lloyd*, 1919. jún. 1. 2-3.; A cikkről bővebben lásd ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. Dr. Alexander Bernát: *Föllebbezés*. i. m.Id. kiad. 20.

61 Szabadfordításban: dohosságáról.

korruptiót? Hányszor támadtam ezeket! Amily biztos voltam benne, hogy a bolsevizmus hamarosan tönkre fog menni, ép oly biztos voltam benne, hogy csak erkölcsi megújulás segíthet rajtunk. (L. Az egyetemen tartott háborús beszédemet. Megjelent az egyetem kiadásában és a *Magyar Könyvtárban*, 3 más beszéddel, ill. előadással egyetemben.)⁶² Ez, ez komoly vádpont ellenem? Ki kívánja újra a korrupció korszakát?

Ami a 3. pontot illeti, nem értem, mit jelent az, hogy mindvégig szerkesztettem az *Athenaeumot*. Szemrehányás-e ez? Kijelentem, hogy nem szívesen adtam ki Varjas cikkét.⁶³ De Varjas régi munkatársa volt a folyóiratnak, akit mérsékelt szocialistának ismertem és magyar érzelműnek. (A „Nem soha, soha!”⁶⁴ jeligét úgy tudom, ő találta ki.) Megígérte, hogy egészen objektív cikket ír, melyben Marx ellen fordul. A cikket nem utasíthattam vissza, mert hiszen minden pillanatban megszüntethették a lapot. A cikket csak korrektúrában láttam, akkor nem tetszett nekem és ki akartam hagyni. De akkor ez a cikk már más, sokkal nagyobb elterjedésű lapban is megjelent,⁶⁵ természetesen beleegyezésem nélkül. Ily körülmények közt a folyóirat megmentése végett, kiadtam azt gondolván, hogy az *Athenaeumban* nem igen tehet kárt senkiben és semmiben. Megjegyzem, hogy a lap nagyon rossz anyagi viszonyok közt volt és egy krajcár támogatásban sem részesült akkor, sem az Akadémia nem adhatta az ígért szubvenciót, sem a szovjet nem járult hozzá semmivel. Akarta átvenni, ha a szerkesztőbizottságba az ő emberüket fogadom be, azt megtagadtam. Még azt is hozzáteszem, hogy kezdettől fogva minden munkatárs felelt a maga cikkeiért, amint ez ily természetű lapnál természetes. Mindazonáltal bevallom, hogy nagyon fájt nekem, hogy a cikk az *Athenaeumban* megjelent, de kényszerhelyzetben éreztem magam.⁶⁶

Méltóságod fogja megítélni, hogy ily vádpontok alapján lehet-e valakit elítélni, aki 42 évig kifogástalanul végezte tanítói tisztét az egyetemen és 50 éven át tiszta hazafias szellemben szolgálta a magyar tudományt és a magyar irodalmat. Akit soha senki destruktív tendenciákkal nem vádolt, aki nem protekció útján, csak a saját munkájával érte el mindazt, amit elért.

Ha el tudom juttatni Méltóságodhoz a *Föllebbezésem*et, akár csak kéziratban is, kegyeskedjék azt is figyelmére méltatni.

- 62 Utalás *A háború után* című munkára. Új kiadása: Alexander Bernát: *A háború után*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2014.
- 63 Varjas Sándor: Marx mint filozófus. Megemlékezés születése százegyedik évfordulóján, *Athenaeum*, 1919 (új folyam 5):3–4, 120–127.
- 64 Helyesen: Nem, Nem soha!
- 65 Utalás az *Internacionálé* folyóirat júniusi számára.
- 66 A cikk publikálásának körülményeiről bővebben lásd ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. Dr. Alexander Bernát: *Föllebbezés*. i. m., Id. kiad. 21–22.

Méltóságodnak igaz tisztelettel

Alexander Bernát⁶⁷

Miután az orvosi igazolások és a kísérőlevél eljutottak Balázs Károly vizsgálóbiztos Mária utca 2. szám alatti lakására, a volt politikus napokon belül (április 19-én) tájékoztatta Ballagi Aladárt a fejleményekről,⁶⁸ miszerint Alexander írásbeli védekezést terjesztett elő, egyúttal orvosi igazolásokat küldött felesége betegségéről, emiatt eltekint sürgős megidézésétől. Levele további részében utasította a rektort, hogy azonnal intézzен felterjesztést Haller István kultuszministerhez, mivel értesülése szerint nevezett nyugdíjazását kérelmezte. Kijelentette, ameddig a fegyelmi ügy le nem zárul, addig nyugállományba helyezésről szó sem lehet. Arra hivatkozott, hogy a két ügy ebben az esetben kapcsolatban áll, ezért csak a folyamatban lévő befejezése után lehet a kérdésre visszatérni.⁶⁹ A kérelem ezzel le is került a napirendről, ugyanakkor a fegyelmi eljárás Alexander távollétében történő lefolytatásáról Ballagi külön (egyhangú) határozatot hozott az Egyetemi Tanács 1920. május 29-én tartott VII. rendes ülésén.⁷⁰

Ha mással nem, ezzel biztosan érzékelhető az oktató eltávolítására tett törekvés, mindamelllett ez csak a jéghegy csúcса. Miután Balázs Károly átvette az ügyet, és eljutottak hozzá az orvosi igazolások, Alexander levele, valamint a *Föllebbezés* című kézírata, a tavasz folyamán soha nem látott iramban kezdtek hozzá a filozófus elleni adatgyűjtéshez. A fegyelmi biztos számára nem volt kétséges a professzor bűnössége, de állásából történő elmozdításához több kellett néhány *Lloyd*-mondatnál. Sokat lendített e problémán Tuzson, akinek sikerült fényt derítenie egy táviratváltásra az egyetemi tanár és Pogány népbiztos között, ami a professzort immár védhetetlenül a kommunistákhoz kötötte. Persze a kapcsolatfelvétel oka után már nem tudakolóztak. A tény, hogy az az útlevélszerzés miatt volt indokolt, senkit nem érdekelt – hiába magyarázta később Alexander.⁷¹ Így már csak további tanúkra volt szükség, akik a gondolkodót kommunista

67 Uo. 5284/1919–20. – 18b. cs., Dr. Alexander B. levele Dr. Balázs Károly vbiztoshoz / Ebenhausen sanatorium, 1920. IV. 5./ 10 oldalas, melyben írásbeli védekezést terjeszt elő.

68 Uo. 18. cs., Ajánlott levél Dr. Balassa József ügyvédől Dr. Balázs Károly vbiztoshoz 3 drb. müncheni orvosi bizonyítvánnyal, mely Alexander feleségére vonatkozik.

69 Uo. 3480/1919-20. Dr. Balázs Károly ny. r. egyetemi tanárnak, mint az Alexander-féle fegyelmi ügyben kiküldött vizsgáló biztosnak hivatalos kérelme.; A levél másolatát lásd még uo. 5284/1919–20.– 17. cs., Dr. Balázs Károly fogalmazványa a R. M-hoz /1920. 04. 19/.

70 Uo. 5284/1919–20. – 21. cs., Rektori leirat Dr. Alexander eredeti nyugd. kérvényével; uo. 24. cs., A rektori leirat a 4341/1919–20. sz. gy. Tanács végzéssel.

71 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 636. 134099/1920. Dr. Alexander Bernát bejelentése, fellebbezése, fegyelmi ügye stb.

érzelmüként, vagy magát a bolsevizmusnak eladó törtetőként állíthatnák be. Ez – mint látni fogjuk – könnyedén kivitelezhető lesz.

Volt azonban egy másik mellékszál is, amin Balázs továbbmehetett volna, mégpedig Alexander állítólagos szabadkőműves múltja. Az Egyetemi Tanács 1920. július 24-i XII. rendes ülésén a Ballagi által bemutatott jelentkezési lappal ugyanis bizonyítást nyert, hogy Alexander fiatalkorában jelentkezett az Eötvösről elnevezett páholyba.⁷² Csakhogy, mivel a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter sürgette a fegyelmi eljárások mielőbbi befejezését, és mert az előző tanácsülésen tulajdonképp már lezárták az ügyet, ezért a szabadkőműves vonal végül ennyiben maradt.

Balázs Károly tehát a kommunista exponens szálát vitte végig. Egy fogalmazványt küldött Angyal Dávidhoz többek között azzal az utasítással, hogy küldjön másolatokat az 1919. februári kari jegyzőkönyvekből. Egyúttal keressen írásban nyilatkozókat, akik igazolják, milyen összeköttetésben állott Alexander a Károlyi- és a Kun-rezsimek exponenseivel, igazolják az egyetem autonómiáján esett sérelemben játszott szerepét, illetve baloldali érintettségét.⁷³ A dékán teljesítette a kapott feladatot, és május 11-én meg is küldte jelentését, amihez a maga által később „vészbizottságnak” hívott társaság nevében csatolta Tuzson János és Hekler Antal „felvilágosításait”.⁷⁴ A biztonság kedvéért és persze a további terhelő információk reményében azért a vizsgálóbiztos még egyaránt bekérte a Magyar Tudományos Akadémia és a Kiszfaludy-Társaság igazolóbizottsági eljárásainak jegyzőkönyvi kivonatát.⁷⁵

Sajnos Alexander Bernát rosszakarói kitétek magukért. Június 12-én nyilatkozatukban kartársukat arról világosították fel, hogy oktatótársuk annak idején a kari ülésen mindenkit az ellenállás beszüntetésére buzdított. Szintén felidézik Tuzson közbeszólását is, aki az elhangzottakra azt vágta közbe: „ez terror”, mire Alexander úgy reagált: „Ez idétlen beszéd!” Végezetül rátértek a professzor családja rágalmozására. Állították: a professzor veje, Révész Géza meggyőződéses képviselője volt a proletárdiktatúra törekvéseinek. Fia, Alexander Pál ékszereket kommunizált, amiket Révész segítségével az egyetemi lélektani intézetben rejtett el. Lánya, Alexander Magda (Révész felesége) előbb a közoktatásügyi népbizottságon, utóbb a Szépművészeti Múzeumban vállalt állást, tudniillik

72 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. – 1. számú pótív, Az Egyetemi Tanács 1920. VII. 24. XII. rendes ülésének jkvi kivonata.

73 Uo. 20. cs., Dr. Balázs Károly vbiztos fogalmazványa a Bölcskari dékánhoz.

74 Uo. 22. cs., Bölcskari dékán átirata /4 drb. jkvi kivonattal/.

75 MTA KIK Kt. RAL, 1920/378.; továbbá ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. – 19. cs., Kiszfal. Társaság átirata Dr. Balázs K. vbiztoshoz 1 jkvi kivonattal; uo. 23. cs., Rektori leirat a Magy. Tud. Akadémia jkvi kivonatával.

a kommunistáknak dolgozott. Tuzson és Hekler szerint Alexander mindezek fölött szemet hunyt. Tudományát a *Pester Lloyd* cikkein keresztül a rendszer szolgálatába állította. Tanítványai sorából bizalmas kapcsolatot tartott fenn Pogány Józseffel, Varjas Sándorral, Szemere Samuval, Fogarasi Bélával, Varga Jenővel, és Mannheim Károllyal, akik mindannyian a bűnös rendszer „zászlóvivői voltak”.⁷⁶

E sorok papírra vetésével majdnem egy időben, június 14-én Beöthy Zsolt szintén alkalmat kapott Alexander erkölcsi igazolására. Két oldal terjedelmű nyilatkozata lényegében az októberi védőbeszéd hosszabbra nyúlt megisméltése-pontosítása volt. Azon túl megemlékezik róla, hogy a tanár a proletárdiktatúráról mindig ellenségesen beszélt. Számos előadásában megcáfolta és támadta Marx filozófiai tételeit, rendszerét, illetőleg eszméi gyakorlati alkalmazását. Mindezekon túl pedig végig hű és lelkes munkatársa volt a Tisza István-féle *Magyar Figyelő*nek.⁷⁷

Balázs, ki eleve a tuzsoni–ballagi prekonceptióban kezdte meg vizsgálóbiztosi működését, a begyűjtött vastkos vizsgálati anyag alapján bizonyítani látta tanártársa bűnösségét. Jelentésével – amely kitért Alexander hozzá intézett levelének cáfolatára is – 1920. június 30-án készült el,⁷⁸ és július 17-én, a XI. rendes ülésen terjesztette az Egyetemi Tanács elé. Ott azt 7 igen és 1 nem szavazattal elfogadták.⁷⁹

A vizsgálóbiztosi jelentés és indítvány egészében az igazolóbizottság szellemiségét idézte. Balázs ellenben nemcsak magáévá tette azokat a vádakot, hanem igyekezett minden terhelő adattal – származzék az bárhonon – kiegészíteni. Indítványa Alexander levelére vonatkozó részében kifejti, hogy védekezése nem cáfolja meg az autonómián esett sérelem vádját. Neki hazafias és professzori esküjéhez híven, társaihoz hasonlóan, tiltakoznia kellett volna az autonómia megcsorbítása ellen, és nem az a fölött történő napirendre térésre buzdítani. Nem számított, hogy rajta kívül 12-en szavaztak még ugyanerre, a jelentés azt sugallja, mintha a „vörös tanárok” kinevezéséért egyedül ő lett volna a felelős. Ellenévére, ami a jogi- és az orvosi kar egykori állásfoglalását firtatta, szándékosan nem tért ki a jelentés.

76 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. – 25. cs., Dr. Tuzson János és Hekler Antal kiegészítő informáló nyilatkozata a bölcs.kari igazoló bizottság nevében.

77 Uo. 26. cs., Beöthy Zsolt nyilatkozata.

78 Uo. 3480/1919–20. Balázs Károly dr. vizsg. biztosnak az Alexander-féle fegyelmi ügyben jelentése. A teljes vizsgálati anyagot és a jelentést már korábban, július 10-én megkapta Ballagi.

79 Uo. 5284/1919–20. – 1. sz. pótív, Az Egyetemi Tanács 1920.07.17. XI. rendes ülésének jkvi kivonata.

A következő, a *Pester Lloyd*ban történő publikáció ténye szintén vitán felüli vádpont volt. Alexander kényszerítő körülményei nem elégtették ki Balázst, aki szerint a professzor valódi szándékait mutatja, hogy meg sem próbálta otthagyni a lapot. Itt még külön idézi a Pogány-dráma problémás mondatát és hozzá a filozófus magyarázatát, ami szerinte „esztétikai színvakság”-ot láttat. A hatás kedvéért citálja a darab kompromittált mondatát és a hozzá fűzött alexanderi kommentárt, amivel átvezeti sorait az újabb vádra. Az egy mondatért való elítélés azelőtt a vicc területén sem állta volna meg a helyét, de 1920-ban elég volt vádpontnak, ámbár bizonyára bajban lett volna, ha valaki rákérdez a pontos szöveghelyre. Tudniillik sem lapszám, sem oldalszám nem szerepel az összeállított egyoldalas jegyzékben. Azt pedig talán említeni sürgősen, de a darab színre vivői közül egyetlen színházi alkalmazottnak sem esett hasonló bántódása.⁸⁰

A jelentés következő állítása szerint Alexander nemcsak bírálta a népbiztos színdarabját, hanem a találkozást is kereste Pogánnyal, ami Balázs szerint cáfolata annak a levelében tett állításnak, hogy nem ismerte. A táviratban találkozót kért tőle, vagyis ismerni akarta, ami éppen elég. Tanítványai közül radikális forradalmárok és kommunisták kerültek ki, akik a „mesternek továbbra is bizalmas környezetét alkották”. Hogy évtizedeken keresztül papok, szerzetesek, apácák százait és még katonákat is tanított, kikből nem vált kommunista, és amely tanítványok közül egyet sem szólaltattak meg, ugyanúgy természetes volt.

Ámbár az valóban meghökkentő, hogy a tuzsoni és hekleri gyalázkodást, ami fiával és vejével kapcsolatban felmerült – s röviddel utóbb bírósági ítélet cáfol meg – Balázs mind szóról szóra beépítette jelentésébe, mint Alexander bűnösségét és nemzetietlen, kommunista lelkületét igazolandó állítást.

Végül a Varjas-cikkről szólva, a jelentés teljesen elítéli a védekezést, azt sugallva, hogy nem lett volna szabad engedni a nyomásnak, inkább meg kellett volna szüntetni a lapot, mintsem egy ilyen cikket közölni. Összességében – állapítja meg Balázs – a professzor nemhogy áldozatot nem hozott, hanem opportunizmusa miatt a nehéz időkben a passzivitását sem volt képes megőrizni. Ezzel viszont épp a maga által felemlegetett 42 évi pályát tagadja meg. Ugyanakkor a vizsgálóbiztos szerint bár tanári és magántanári működése a továbbiakban meg nem engedhető, de az élete alkonyán bekövetkezett

80 Külön megemlítendő, hogy senki nem akadt, aki Alexander kommün alatt írt színikritikái „szellemiségét” összehasonlította volna a korábbi színházi bírálatok szellemiségével.

botlásnak nem szabad érintenie nyugdíját.⁸¹ Ez az „engedékenység” kimondottan Beöthy tekintélyének szólt, akinek Alexander melletti nyilatkozatát ennyiben figyelembe vették.

Az ülésen azután az Egyetemi Tanács mint Fegyelmi Bíróság állásvesztésre ítélte a professzort,⁸² majd 1920. augusztus 8-án Ballagi felterjesztette az ítéletet (ennek indoklása lényegében a vizsgálóbiztosi jelentést tartalmazta) és a teljes vizsgálati anyagot miniszteri jóváhagyásra.⁸³ A továbbiakban a fegyelmi ügy a minisztériumokban folytatódott.

Alexander Bernát öngazoló levelei és az azokból kibontakozó határozott, mindent következetesen tagadó szemlélete – reményeivel szemben – tehát nem segítettek fegyelmi eljárásán, hanem még ártottak is neki, hiszen állításait könnyen kiforgathatták ellene. Ez viszont nem akadályozta meg az ítéletre való válaszadásban is, amelyet immár Haller kultuszminiszternek címzett, s nagyjából a Balázshoz írt levél gondolatainak megismérlése.⁸⁴ Védekezéseit elnézve, a filozófus ott tévedett, mikor az ellene szervezkedő tanártársakban az állandó változásban-átalakulásban lévő politikai hatalom pillanatnyi igényeit kiszolgáló törtető helyett végig az érvekkel meggyőzhető kollégákat látta. Noha az ellene felhozott okok teljesen nevetségesek, főként, ha figyelembe vesszük, hogy ennél sokkal súlyosabban kompromittált egzisztenciák minden retorzió nélkül estek át az eljárásokon. (Gondoljunk csak Szekfű Gyula vagy Hóman Bálint esetére, akik – egyebek között – elfogadták a felkérést, hogy a középiskolások számára marxista szellemben elkészítendő egyetemes „történeti vezérkönyv” megírásában részt vesznek.)⁸⁵ Alexander Bernáton valamiért mégis példát kellett statuálni, amihez jól jött külföldi tartózkodása. Tudvalevő, hogy kollégái közül többen el akarták őt távolítani az egyetemről, azonban ennek *miértjére* több száz iratban sem találni észszerű magyarázatot.

81 ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919–20. – 27. cs., Vizsgálóbiztosi jelentés és indítvány.

82 Uo. 1 és 2. sz. pótív, Az Egyetemi Tanács 1920.07.17. XI. rendes ülésének jkvi kivonata.

83 Uo. A budapesti kir. m. tudományegyetem rectorának felterjesztése Alexander Bernát dr. illetményeinek végleges beszüntetése tárgyában.

84 MNL OL K 636. 134099/1920. Dr. Alexander Bernát bejelentése, fellebbezése, fegyelmi ügye stb.

85 Dénes Iván Zoltán: Hóman Bálint és Szekfű Gyula kapcsolata. 1913–1946. 2000, 2011:1, 68–70.